

Умавийлар халифалиги даври ҳақида баъзи мулоҳазалар

14:15 / 24.10.2025 1245

Вақт ўтиши билан аббосийларнинг фаолияти, уларнинг даъватлари тобора кучая борди. Улар ҳижрий 129, милодий 746 йилда очиқ даъватлар билан чиқишди. Марвон ибн Муҳаммад қўлга олиниб, Иброҳим қатл этилгач, Иброҳимнинг укаси Абулаббос Саффоҳ ишни ўз қўлига олди. У ҳижрий 132 (милодий 749) йилда ўз аҳли билан Куфага қараб юрди. Ўша ерда унга халифа сифатида байъат қилинди.

Аббосийлар Ироқ ва Хуросонни ўзларига бўйсундирдилар. Марвон ибн Муҳаммад Зоб дарёсига яқин жойда, Мосул ва Ирбил шаҳарлари атрофида аббосийлар билан тўқнашди ва ҳижрий 132 йилда унинг қўшини мағлубиятга учраб, аскарлари ҳар томонга қочиб кетишди. Ниҳоят, ҳижрий 132 йилда аббосийлар Марвон ибн Муҳаммадни Мисрда қатл этишди.

Марвон ибн Муҳаммаднинг ўлими билан Бану Умайянинг давлати қулаб, аббосийлар давлати тикланди.

Умавийлар даври сиёсий ва фикрий ҳаракатларга тўла давр бўлди. Ҳеч шак-шубҳа йўқки, бошқа ҳеч бир аср улар билан бу борада тенглаша олмайди, чунки айнан умавийлар даврида жуда кўплаб фатҳлар амалга оширилди. Сон-саноксиз кишилар Исломга кирди. Ислом тарихидаги ўзига хос ягона ҳисобланган бу аср жамики мусулмонлар, бутун ер юзидаги Ислом аҳли учун фахрланса арзийдиган бир давр эди.

Умавийлар халифалиги даври ҳақида баъзи мулоҳазалар

Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам ҳижратларининг 41-йилидан, шайх Абулҳасан Надавий раҳматуллоҳи алайҳининг таъбири билан айтганда, араб подшоҳлиги ёки мусулмонлар подшоҳлиги даври бошланди. Ушбу даврнинг аввалида мусулмонлар тамаддуни биносида бир дарз пайдо бўлди. Кейин эса замон ўтиши билан мазкур дарз аста-секин катталашиб борди.

Инсоният тарихида ҳеч бир тамаддун Ислом тамаддуни каби тез ривожланмаган. Жуда қисқа вақт – қирқ йил ичида ҳеч бир давлат ёки тамаддун инсониятни қойил қолдирадиган даражада катта ютуқларга эришмаган. Мисол учун, дунёдаги энг машҳур тамаддун ҳисобланган Рим ва Форс тамаддуни олиб кўрадиган бўлсак, уларнинг юксалиш даври, мутахассисларнинг таъкидлашларича, икки минг йил давом этган. Орадаги мазкур катта фарқнинг сабаби – Ислом тамаддуни Холиқ таолонинг таълимотига, мазкур икки тамаддун эса махлуқнинг ҳаракатларига асосланганидир.

Холиқ таолонинг таълимотига асосланган Ислом тамаддуни қирқ йил давомида ривожланиб, сўнг ривожланишдан тўхтаган бўлса ҳам, ҳозиргача яшаб келмоқда. Махлуқнинг ҳаракатига асосланган Рим ва Форс тамаддуллари эса икки минг йил мобайнида ривожланган бўлса ҳам, озгина муддатда тугаб, тарих саҳифаларидан ўрин олди.

Ислом умматида тамаддуннинг энг юқори чўққисига тарихда мисли кўрилмаган оз муддатда – қирқ йил ичида чиқилган бўлса ҳам, пасайиш ҳолати сезилар-сезилмас бўлиб бошланди.

Аллоҳ таолонинг таълимоти асосида юқори чўққиларни забт этган тамаддуннинг таназзулга учрашини, тобора пасайиб боришини қандай тушуниш мумкин?

Дин, ўз аъзоларининг ҳолати қандай бўлишидан қатъи назар, ўз-ўзидан ишлаб кетадиган жиҳоз эмас. Агар Аллоҳ таоло истаса, табиатни Ўз измига юргизгани каби, одамларни ҳам ҳидоятга мажбурлаши, Исломга хилоф қила олмайдиган, шариатига амал қилишда сусаймайдиган қилиб қўйиши мумкин эди. Аммо У Зот бундай бўлишини ирода қилмади. Балки инсонга ихтиёр қилиш, танлаш имконини бериб, уни улуғлади. Истаса – ҳидоятни, истаса – залолатни танлаб оладиган қилди. Танлаб олган йўлига ва қилган амалига қараб жазо ёки мукофот берадиган бўлди.

Аллоҳ таоло Раъд сурасида шундай марҳамат қилади:

«Албатта, Аллоҳ бир қавмдаги нарсани, токи улар ўзларидаги нарсани ўзгартирмагунларича, ўзгартирмас» (11-оят).

Яъни банда бир яхшиликка эришмоқчи бўлса, ўша яхшиликка етаклайдиган хислатларни ўзида мужассам этиши ва унга эришиш учун уриниши лозим. Ана шундагина Аллоҳ унинг ишида яхши томонга ўзгариш ҳосил қилади.

Аллоҳ таоло Анфол сурасида марҳамат қилади:

«Бу Аллоҳ бир қавмга Ўзи инъом этган неъматини, токи улар ўзларидаги нарсани ўзгартирмагунларича, ўзгартирувчи бўлмаслиги ва Аллоҳ ўта эшитувчи ва ўта билувчи бўлганидандир» (53-оят).

Аллоҳ таоло Рум сурасида марҳамат қилади:

«Қилган амалларининг баъзисини тоттириш учун одамларнинг қўллари касб қилган нарсалар туфайли қуруқликда-ю, денгизда бузғунчилик зоҳир бўлди. Шоядки, улар қайтсалар» (41-оят).

Одамлардаги бузуқ эътиқод ва тасаввурлардан фисқу фасод келиб чиқади. Бу эса ўз навбатида қуруқликдаю денгизда бузғунчилик устун келишига сабаб бўлади. Одамлар қилган гуноҳлар ва фисқу фасод уларнинг ўзларининг бошларига бало-офат келтиради. Бу мусибатлар уларга танбеҳ бўлиши, залолатдан ҳидоятга, нотўғри йўлдан тўғрисига қайтишларига сабаб бўлиши керак.

Аллоҳ таоло Аъроф сурасида марҳамат қилади:

«Агар шаҳар-қишлоқ аҳли иймон келтирганларида ва тақво қилганларида эди, албатта, уларга осмону ердан баракотларни очиб қўяр эдик» (96-оят).

Аллоҳ таоло Анъом сурасида марҳамат қилади:

«Эслатилган нарсаларни унутган чоқларида уларга ҳамма нарсанинг эшикларини очиб қўйдик. Ўзларига берилган нарсалардан хурсанд бўлиб турганларида, уларни бирданига тутдик. Қарабсизки, бутунлай ноумид бўлдилар» (44-оят).

Демак, инсон Аллоҳ таолонинг динига амал қилса яхшиликка эришади, амал қилмаса ёмонликка қолади.

Шайх Абулҳасан Надавий раҳматуллоҳи алайҳ рошид халифалар давридан кейинги ҳолат ҳақида қуйидагиларни ёзади:

«Етакчиликнинг лаёқатли одамлардан лаёқатсиз одамларга ўтиши:

Аммо таассуфлар бўлсинким, башариятнинг бахтига қарши ушбу ўта оғир вазифа бу ишга лаёқати йўқ, юртни бошқаришга тайёр бўлмаган ва етилмаган, олдингилар ва ўзлари билан замондош бўлганлар ҳамда ота-боболари сингари диний ва ахлоқий тарбияни олмаган кимсалар қўлига ўтиб кетди. Улар мусулмон умматини бошқаришга, унга раҳбарлик қилишга ўргатадиган Ислому таълимотларига эга эмас эдилар. Уларнинг онглари, нафслари эски тарбиянинг қолдиқларидан тозаланмаган эди. Уларда Ислому йўлида жидду жаҳд қилишга етадиган даражада куч, диний ва дунёвий масалаларда ижтиҳод қиладиган даражада илму ҳамда мусулмонларга халифалик қилиш либосини кийишга яраша қувват йўқ эди. Бу гап, одил халифа Умар ибн Абдулазиздан бошқа, Бану Умайя ва Бану Аббос халифаларига ҳам тааллуқлидир.

Етакчилик рошид халифалардан кейин умавийларга ўтди. Улар ҳижрий 41–132 (милодий 661–750) йиллар давомида – тўқсон бир йил етакчилик қилишди.

Умавийлар даврида пасайиш бошланган бўлса ҳам, унчалик кўп бўлмаган. Бу даврда мол-мулкнинг ва жорияларнинг кўпайганини кўриш мумкин.

Умавийлар даврида оламшумул фатҳлар бўлди. Ислому шарқда Хитойгача, ғарбда Андалусгача кенг ҳудудда ёйилди.

Бу даврда кўплаб қўриқ ерлар ўзлаштирилди, каналлар қазилди, шаҳарлар қурилди, ободончилик ва тараққиёт юксалди. Рошид халифалар асридан кейинги энг яхши аср ҳисобланган умавийлар даври сиёсий ва фикрий ҳаракатларга тўла бўлди.

Шу билан бирга, мазкур даврда оз бўлса ҳам тўғри йўлдан оғиш ва аввалги савиядан пасайиш кузатилди.

Пасайиш аввало икки нарсада, одамлар унчалик сезмаган ҳолда намоён бўлди:

1. Раҳбарлик халифаликдан подшоҳликка ўтди. Имом Ҳасан розияллоҳу анҳу халифаликдан воз кечиб, Муовия розияллоҳу анҳу бошлиқ бўлганида, кейинчалик у кишининг ўрнига ўғли халифа бўлишини ҳеч ким хаёлига ҳам келтирмаган эди. Аммо шундай бўлди. Кейин эса давлат раҳбарлиги Бану Умайя қабиласининг одамлари қўлига ўтди. Улар ўзларининг ичидаги энг яхшисини давлат бошлиғи қилиб сайлайдиган бўлишди.

Рошид халифалар даврида эса мусулмон умматининг энг яхшиси халифа бўлар эди.

2. Мусулмон уммати аста-секин ҳокимларнинг фаолиятини текшириб бориш хусусиятини йўқотди. Рошид халифалар даврида эса мусулмон уммати ҳокимларнинг фаолиятини диққат билан текшириб борар, бирор хато топса, юзига айтар эди.

Вақт ўтиши билан яна баъзи бурилиш ва пасайишлар юз берди.

Умавийлар ўзларининг сиёсий мухолифларига қарши куч ва қўполлик ишлатишни йўлга қўйишди. Рошид халифалар даврида бундай бўлмаган эди.

Давлат мулкани беҳудага сарфлашни, одамларни ўзларига мойил қилиш учун ишлатишни ўзларига эп кўришди.

Умавийларда араб миллатчилиги ҳам пайдо бўлди. Бу иш ҳам аввалги пасайиш омиллари каби ўзига хос муаммоларнинг келиб чиқишига сабаб бўлди.

«Ислом тарихи» иккинчи жузи асосида тайёрланди

Ушбу мақола Ўзбекистон Республикаси Дин ишлари бўйича қўмитанинг 2023 йил 14 мартдаги 03-07/1733-рақамли хулосаси асосида тайёрланди.